

Виконавчий комітет Мелітопольської міської ради Запорізької області
Відділ культури Мелітопольської міської ради
Мелітопольський міський краєзнавчий музей

МЕЛІТОПОЛЬСЬКІ КРАЄЗНАВЧІ ЧИТАННЯ

**МАТЕРІАЛИ ІV ВІДКРИТОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

Мелітополь, 2019

Пачев С.І.

**Зниклі села бессарабських переселенців у межах
сучасного Мелітопольського району у 60–70-ті роки XIX ст.**

Важливою сторінкою минулого Мелітопольщини є історія зниклих населених пунктів. Серед них – села Варварівка та Оленівка, утворені переселенцями із Бессарабії на початку 60-х років XIX ст. на місці ногайських аулів Аккермен (на р. Юшанли) та Буркут 2-й (на р. Арабка).

Виникнення Варварівки та Оленівки було одним з епізодів багатонаціонального міграційного руху, спрямованого до Північної Таврії на початку 60-х років XIX ст., після еміграції ногайців. Серед бессарабських

переселенців тоді переважну більшість склали болгари, але разом із ними прибули гагаузи, албанці, молдовани, українці та росіяни. При цьому, албанці та гагаузи довгий час залишалися «нерозпізнаними», проходили за документами як «болгари». У попередніх публікаціях ми знайомили читачів із історією переселення болгар у 1861–1863 рр. [15; 16]. Тому торкаємося цього питання лише у розрізі виникнення сіл Варварівки та Оленівки.

У квітні 1861 р. депутати від бессарабських болгарських сіл (серед яких були також і неболгарські) організовано відвідали Дніпровський, Мелітопольський та Бердянський повіти Таврійської губернії, де за розпорядженням генерал-губернатора їм була надана можливість оглянути та обрати землі, що залишилися після еміграції ногайців. Серед архівних документів збереглося 5 актів про вибір землі у Бердянському повіті, датованих 11 квітня 1861 р. (23 квітня за новим стилем). У одному з цих актів згадуються ділянки Аккермен та Буркут 2-й. За цим актом депутати від 5-ти колоній зарезервували спільно 14 ділянок загальною площею 61563 десятини. Розподіл цих ділянок між колоніями було зроблено пізніше.

У документі, зокрема, вказано, що депутати від колонії Імпущита (Ніколай Вільчов та Тошо Волков, що представляли 234 сім'ї), колонії Карагач (Іван Георгієв, Петро Цветанський, Константін Турлак та Ігнат Ангелов – 404 сім'ї), **колонії Болбока** (Фьодор Недов і Дмитрій Амєндіоглу – 255 сімей), **колонії Етулія** (Ангел Ванчев і Панайот Хаджи – 184 сім'ї), колонії Енікію (Стоян Славов та Добрі Мітров – 201 сім'ю) обрали для своїх односельців наступні ділянки: Бешеульську (2266 десятин), Он-Екі (3832 десятини), План-он-Екі (1620 десятин), Тогали (7674 десятини), Ягонда Шекли (3332 десятини), Аргакли 2-й (4648 десятин), Канлигари (5488 десятин), Машкір (3772 десятини), Шавкай (4888 десятин), Аргакли 1-й (4612 десятини), Темир-Ходжа (6076 десятин), **Аккермен (3989 десятин), Буркут 2-й (5960 десятин)** та Буркут 1-й (3406 десятин) [1, арк.134].

Перші переселенці з Етулії та Болбоки прибули до Приазов'я вже восени 1861 р. З рапортів царських чиновників, які брали участь в організації переселення, відомо, що у серпні–жовтні 1861 р. із Бессарабії до Приазов'я прибуло шість партій з переселенцями із різних колоній. Вихідці з Етулії прибули у складі 2-ї, 3-ї, 4-ї та 5-ї партій, а вихідці з Болбоки – у складі 2-ї, 3-ї, 4-ї, 5-ї та 6-ї партій. Найваж у джерелах [5; 6; 7; 8; 9; 10] інформація про рух партій у 1861 р. представлена у таблиці 1 (дати – за старим стилем).

Таблиця 1.

№ партії	Кількість сімей у партії			Дата виходу партії із Бессарабії	Дата прибуття партії до Мелітополя
	Всього	Вихідці з Болбоки	Вихідці з Етулі		
1	103	—	—	30.07.1861р.	22.08.1861 р.
2	140	3	7	12.08.1861 р.	не відома
3	114	12	14	22.08.1861р.	18.09.1861 р.
4	82	3	3	08.09.1861р.	27.09.1861 р.
5	243	6	12	22.09.1861р.	не відома
6	217	—	26	04.10.1861р.	не відома
Разом	899	24	62		

Переселення продовжилося весною і завершилося восени 1862 р. Маємо у розпорядженні «Відомість про заселення Бердянського повіту закордонними переселенцями» [11] від 15 вересня 1862 р., витяг з якої по заселенню ділянок Аккермен та Буркут 2 наводимо у таблиці 2.

Таблиця 2

	Кількість сімей	Кількість осіб чоловічої статі	Кількість осіб жіночої статі
Етулія	63	162	152
Болбока	94	244	211
Болград	4	10	8
Курчі	1	3	3
Рені	4	10	7
Всього	166	429	381

Отже, основну масу переселенців на ділянках Аккермен та Буркут 2 склали вихідці з Етулії (прибули восени 1861 р.) та Болбоки (частково прибули восени 1861 р., але більшість – у 1862 р.). Окрім того, там оселилися вихідці з Болграду, Курчі та Рені (разом – близько 5 %).

Оскільки у «Відомості» дані про обох ділянках показані разом, цей документ залишає відкритим питання про розподіл переселенців між селами Варварівкою та Оленівкою. Відповідь на це питання частково дає інше джерело – довідник «Список населених місць за даними 1864 р.» [21, с.33]. У ньому зведено у таблиці коротку інформацію про населені пункти: тип, адміністративне підпорядкування, прив'язку до місцевості, кількість дворів та жителів, наявність церкви. Важливою деталлю є фіксація у довіднику неофіційних ойконімів, які, вірогідно, походили від колишніх назв ногайських аулів та місць у Бессарабії, звідки прибули переселенці.

Довідник, зокрема, містить такі дані: «Еленовка (Болбок, Буркут 2-й)», колонія болгарська, у підпорядкуванні Попечительному комітету про іноземних поселенців Південного краю Росії, знаходиться на р. Арабка на солевізному тракті із м. Мелітополя до містечка Великий Токмак у 97 верстах від повітового міста (Бердянськ) та у 38 верстах від станової квартири, дворів 93, жителів чоловічої статі – 244, жіночої – 213; «Варваровка (Етулія и Болбока, Аккермен)», колонія болгарська, у підпорядкуванні Попечительному комітету про іноземних поселенців Південного краю Росії, знаходиться на р. Юшанли між солевізним трактом із м. Мелітополя до містечка Великий Токмак та поштовою дорогою із м. Мелітополя до м. Орехова у 125 верстах від повітового міста (Бердянськ) та у 35 верстах від станової квартири, дворів 81, жителів чоловічої статі – 220, жіночої – 194. У селі є православна церква.

При співставленні наведених неофіційних ойконімів робимо припущення, що с. Оленівку вірогідно утворили вихідці з Болбоки, а с. Варварівку – вихідці з Етулії та, частово, Болбоки. Де оселилися вихідці з Болграду, Курчі та Рені, залишається неясним.

Адміністративно-територіальна належність Варварівки та Оленівки протягом 60-70-х років XIX ст. змінювалася двічі. Спочатку ці села (колонії), жителі яких належали до стану іноземних колоністів, були включені до Бердянського болгарського округу з центром в колонії Преслав (нині – Приморського району). У 1869 р. Варварівка та Оленівка разом із 8 іншими колоніями були виділені в окремий Молочанський болгарський округ. А у 1871 р., після скасування стану іноземних колоністів та окремого порядку управління колоніями, Варварівка і Оленівка увійшли до складу Цареводарівської волості Бердянського повіту із центром у с. Цареводарівка (нині – с. Ботієве Приазовського р-ну).

У зв'язку із військовою реформою 1874 р. жителі Варварівки та Оленівки нарівні з іншими жителями повіту почали відбувати загальну військову повинність. Вони були приписані до третьої ділянки Бердянського повіту із центром у Ново-Василівці [19, с. 204-205].

Жителі сіл Варварівка та Оленівка були православними. Таврійський єпископ Гермоген так описує цю парафію: «Варваровка при речке Юшанлы, на месте бывшего ногайского аула Аккермен. По выходе ногайцев сюда прибыли из Бессарабии болгары-гагаузы и назвали свой посёлок Варваровкой. В 6 верстах от Варваровки при р. Арапке был также ногайский аул Буркут 2-й. Сюда также прибыли болгары-гагаузы из Бессарабии и назвали свой посёлок Еленовкой. Но в 1879 г. болгары Варваровки и Еленовки продали свою землю в количестве 10000 десятин соседям немцам-

меннонітам и опяць ушли в Бессарабію, а на их местах образовались немецкие экономии – 5 в Варваровке и 2 в Еленовке. Молитвенный каменный дом с такою же колокольнею построен прихожанами в 1867 г. в честь успения Божией Матери. Но так как все болгары вышли отсюда, то причт переместился в Тихоновку» [12, с.32-33].

Інформація, яку надає єпископ Гермоген, є важливою з точки зору визначення етнічної належності жителів сіл Варварівка та Оленівка. Він називає їх не інакше як «болгари-гагаузи». Слід відзначити, що ідентифікація гагаузів у Північному Приазов'ї є складною справою. На сьогодні, наприклад, нащадки гагаузьких переселенців у Якимівському районі, на відміну від гагаузів у Бессарабії, мають болгарську національну самосвідомість. Ідентифікувати їх можуть лише етнографічно-лінгвістичні дослідження. А щодо населення зниклих сіл ми не можемо провести такі дослідження і спираємося лише на історичні джерела XIX ст. А вони, здебільшого, не розрізняють гагаузів, приписуючи останніх до «болгар».

На користь версії про гагаузьке походження жителів Варварівки та Оленівки (принаймні, переважної більшості з них) свідчить той факт, що на сьогодні у селах Етулія, Болбока та Курчі, звідки вони прибули, основним населенням є гагаузи. У середині XIX ст. ці села (колонії) входили до складу Кагуло-Прутського колоністського округу [14, с.28–29.]. Нині їх розділяє державний кордон: села Болбока (нині – Котловина) та Курчі (Курчій, Курчу, нині – Виноградівка), знаходяться в Одеській області України, а село Етулія (молд. Etulia) – на території Республіки Молдова [22; 23; 24]. Водночас ми не можемо бути впевненими у повній відсутності болгарського елемента у Варварівці та Оленівці. У колоніях «задунайських переселенців» у Бессарабії нерідким явищем була етнічна неоднорідність та асиміляція етнічних елементів, що опинялися у меншості.

Наступний сюжет – стан початкової освіти серед жителів Варварівки та Оленівки. Вже восени 1862 р. у Варварівці було створено школу, у якій навчалося 15 хлопчиків [11, арк.70-75]. За матеріалами Бердянського земства у 1867 р. у Варварівці та Оленівці діяли школи («училища») за громадський кошт. У них навчалося, відповідно, 45 хлопчиків та 25 хлопчиків. Дівчатка до школи не ходили в обох селах [17, с.242-243]. Є інформація про те, що у наступні роки школа у Варварівці була взята на утримання Земством, але у 1870–1871 навчальному році була закрита [18, с.250,413]. У наступні роки села Варварівка та Оленівка відсутні у звітах Бердянського земства про школи, що працюють на кошти земства, сільських громад і церковно-парафіяльних попечительств [20, с. 187–251].

Останній сюжет нашого історичного нариса – повернення до Бессарабії. У 70-ті роки XIX ст. серед жителів Варварівки та Оленівки поширюється бажання залишити свої села. Зокрема, у серпні 1876 р. уповноважені від громади с.Варварівки клопоталися перед губернським у селянських справах присутством про розселення членів громади між іншими болгарськими селами. Їм було відмовлено на тій підставі, що вони самі поставили себе у скрутне становище, віддавши більшу частину своїх земель стороннім особам в оренду на значний термін [2, арк.16].

Після війни 1877–1878 років, коли у Бессарабії були відновлені попередні кордони, серед жителів Варварівки та Оленівки посилюється бажання повернутися до Бессарабії. Бердянський повітовий справник 24 вересня 1878 р. доповідав таврійському губернатору, що поселяни сіл Варварівка і Оленівка Цареводарівської волості шукають покупців, щоб продати свої землі повністю. Головна мета – бажання переселитися до Бессарабії. Справник також відзначив, що декілька сімей вже виїхали до Бессарабії [3, арк.1-1зв].

У жовтні 1878 р. жителі Варварівки (70 сімей) та Оленівки (93 сім'ї) нарешті продали свої наділи відповідно за 35 тис. руб. та 46,5 тис. руб. Весною наступного року вони частково зруйнували свої садиби і виїхали до Бессарабії [4, арк.2,16,17]. Так обидва села припинили існування. На початку XX ст. М.С.Державін відзначав, що від Варварівки залишилося невеличке болгарське село з п'яти дворів [13, с.25].

Отже, бессарабські переселенці з'явилися у селах Варварівка та Оленівка під час масового міграційного руху початку 60-х років XIX ст., а наприкінці 70-х років скористалися можливістю повернутися до Бессарабії. Їхнє перебування на території нашого краю було коротким, але вони також є частиною його історії.

Джерела та література

1. Центральний державний архів Автономної Республіки Крим (далі – ЦДААРК), ф.81, оп.1, спр.716.
2. ЦДААРК, ф.44, оп.1, спр.2390.
3. ЦДААРК, ф.44, оп.1, спр.2913.
4. ЦДААРК, ф.44, оп.1, спр.3001.
5. Национална библиотека «Св.Св.Кирил и Методий» – «Български исторически архив» (далі – НБКМ-БИА), ф. 57, оп. II-A, а.е.3772.
6. НБКМ-БИА, ф. 57, оп. II-A, а.е. 3785.
7. НБКМ-БИА, ф. 57, оп. II-A, а.е. 3788.
8. НБКМ-БИА, ф. 57, оп. II-A, а.е. 3803.

9. НБКМ-БИА, ф. 57, оп. ПА, а.е. 3810.
10. Российский государственный исторический архив (далі – РГИА), ф.383, оп.23, д.35681
11. РГИА, ф.386, оп.1, спр.301.
12. Гермоген, епископ Таврический. Справочная книга о приходах и храмах Таврической епархии Гермогена, Епископа Таврического (ныне Псковского). Симферополь: Таврическая губернская типография, 1886. 271 с.
13. Державин Н.С. Болгарские колонии в России // Сборник за народни умотворения и народопись. Кн. XXIX. София, 1914. 260 с.
14. Мещерюк И.И. Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел в Южной Бессарабии (1808–1856). Кишинев, 1970. 341 с.
15. Пачев С.И. Возникновение болгарских сёл в Северном Приазовье (1861–1863): монография. Мелитополь: МГПУ, 2007. 88 с.
16. Пачев С.И. Болгары в Приазовье в 1861 году: первые переселенцы // Матеріали Міжнародної наукової конференції «IV Приазовський болгаристичний семінар». Велико Тирново–Мелітополь: Видавництво Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, 2012. С.101-107.
17. Постановления Бердянского очередного уездного земского собрания с 7 по 20 октября 1867 г. Симферополь, 1868. 325 с.
18. Постановления Бердянского очередного уездного земского собрания с 1 по 9 октября 1871 г. Екатеринослав, 1872. 478 с.
19. Постановления Бердянского уездного очередного земского собрания созыва с 17 по 24 сентября 1873 г. Бердянск, 1874. 448 с.
20. Постановления Бердянского уездного земского собрания очередной сессии созыва с 25 сентября по 2 октября 1874 и чрезвычайной сессии созыва 15 марта 1875 г. с приложением докладов уездной управы. Екатеринослав, 1875.– 551 с.
21. Список населенных мест по сведениям 1864 года. Т. XLI. Таврическая губерния / Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. Под ред. М. Раевского. СПб. 1865. LVII, 138 с.
22. Виноградовка Болградского района отметила 205-летие // Интернет-газета «Топор» URL: <https://topor.od.ua/vinogradovka-bolgradskogo-rayona-otmetila-205-letie/>

23. Одесская область: гагаузское село отпраздновало свой 200-летний юбилей URL: <https://dumskaya.net/news/gagauzskoe-selo-kotlovina-v-odesskoj-oblasti-otp-021455/>
24. Историческая справка с. Етулия // Гагаузия - официальный сайт URL: <http://www.gagauzia.md/pageview.php?l=ru&idc=350&id=375>